

חנן אשל

ההיסטוריה של עדת קומראן וההיבט ההיסטורי של ספרות הפשרים

מבוא

הידיעות על ההיסטוריה הפוליטית של התקופה החשמונאית מבוססות על הפרטים המופיעים בספר מקבים א (המסתיים עם מותו של אחרון בניו של מתתיהו, שמעון החשמונאי) ועל כתביו של יוסף בן מתתיהו. הפרטים שהביא יוסף בן מתתיהו על תולדות המדינה החשמונאית מבוססים בעיקר על חיבור שכתב ניקולאוס איש דמשק, סופרו של הורדוס. חיבורים אלו הינם מקורות מגמתיים מאוד, ואנו זקוקים לכל פרט היכול לאששם או להפריכם.¹ לפיכך רבה חשיבותם של הרמזים ההיסטוריים המעטים הקיימים בקבוצה של מגילות הכוללות פרשנות אקטואלית לפסוקים מקראיים. שיטה פרשנית זו מכונה 'פשר'. מחבר הפשר ציטט פסוק, כתב אחריו את המילים 'פשר הדבר על', 'פשו על' וכיוצא באלה, והסביר את הפסוק שצוטט כמתאר לא רק את זמנו של הנביא אלא בעיקר את זמנו של מחבר הפשר, כלומר את תקופת הבית השני. חלק לא מבוטל מן המגילות שנמצאו בקומראן נתחבר בידי סופריה של קבוצה דתית שהאמינה כי היא חיה באחרית הימים, ערב יום ה'. מחברי הפשרים ניסו להוכיח שהגאולה בפתח. הם פירשו את דברי הנביאים כעוסקים באירועים שאירעו בזמנם, בהנחה שאם דברי הנביאים נתקיימו זה עתה, יש להניח שגם תיאורי הגאולה המופיעים בכתבי נביאים אלה יתקיימו בעתיד הקרוב. בקומראן נמצאו מגילות שהכילו פשרים שיטתיים, כלומר מגילות שבהן פורשה יחידה מקראית משמעותית פסוק אחר פסוק כסדרה, ומגילות שיש בהן פשרים נושאים, שבהן נדון רעיון מסוים על סמך פסוקים שאסף מחבר הפשר מספרי מקרא שונים. כמו כן יש פשרים המשולבים בחיבורים שונים, בעיקר בספר ברית דמשק.²

בפשרים אלו משתקפים אירועים היסטוריים הנוגעים לחיי הקבוצה שישבה בקומראן. רמזים מעטים אלו מאפשרים לנסות ולשחזר את תולדותיה של הקבוצה הדתית שישבה בקומראן. סופרי קומראן הסתירו את כוונתם, בין משום שפחדו שייפגעו אם ייודעו דבריהם למתנגדיהם, בין משום שרצו שדבריהם יהיו מובנים רק לחברי הקבוצה. לפיכך לא נזכרו בפשרים ובספר ברית דמשק השמות הפרטיים של הדמויות ההיסטוריות שהשפיעו על תולדותיה של כת קומראן.

¹ ראו: ח' אשל, מגילות קומראן והמדינה החשמונאית, ירושלים תשס"ד. כל הספר דן בסוגיה זו. להצגת הבעיה ראו עמ' 1-11.

² ראו מאמרה של בלהה ניצן, 'מגילות הפשרים מקומראן', בקובץ זה.

על מנת לרמוז לאנשים אלו השתמשו מחברי הפשרים וספר ברית דמשק בכינויים מוסכמים.³ כך למשל לא ציינו סופרים אלו את שמו של הכוהן שהנהיג את הקבוצה, ושקבע במידה רבה את דמותה, אלא כינו אותו 'מורה הצדק'. מנהיגים של הפרושים אשר עמו התווכח מורה הצדק כונה בפשרים 'איש הכזב' או 'איש הלצון'. הכוהן שרדף את מורה הצדק וניסה להרגו נקרא 'הכוהן הרשע'. מנהיגים פוליטיים אחרים של יהודה כונו 'כפיר החרון' ו'איש הבליעל'. מחברי הפשרים כינו את קבוצתם 'יהודה', לפרושים קראו 'אפרים' או 'דורשי החלקות', ולצדוקים קראו 'מנשה'.⁴ מחברי הפשרים הצליחו להסתיר את כוונתם, וכתוצאה מכך זה כחמישים שנה מתווכחים החוקרים בשאלת זהותן של חלק מהדמויות שמחברי הפשרים רמזו אליהן. במאמר זה אנסה לסכם את הפרטים שבידינו על ההיסטוריה של אנשי קומראן תוך הסתמכות על הידיעות ההיסטוריות המעטות המופיעות במגילות.⁵

מתוך 900 המגילות שנמצאו בקומראן רק בעשר מגילות (שאחת מהן ככל הנראה לא התחברה על ידי סופרי הכת) נזכרות דמויות היסטוריות ידועות בשמותיהן. במגילות אלו נזכרו: (1) חוניה, שהוא כנראה אחד הכוהנים הגדולים ששרתו לפני המרד החשמונאי; (2–3) יונתן ושמעון, שהם ככל הנראה בניו של מתתיהו; (4) יוחנן, שהוא ככל הנראה יוחנן הורקנוס הראשון; (5) יונתן המלך, שיש לזהותו עם אלכסנדר ינאי; (6) שלומציון; (7) הורקנוס, שהוא ככל הנראה בנו של אלכסנדר ינאי. בפשר נחום נזכרו שני מלכים סלווקים, (8–9) אנטיוכוס ודימטריוס; ואילו בקטע המפרט את משמרות הכהונה נזכר (10) אמיליוס, אשר יש לזהותו באיש הצבא הרומי M. Aemilius Sacurus, שפומפיוס מינה לנציב סוריה מיד לאחר כיבוש ארץ-ישראל בשנת 63 לפסה"נ. במגילות נזכר גם (11) פותלאיס, שהוא ככל הנראה קצין יהודי אשר הנהיג יחידה צבאית ביהודה בין השנים 57–53 לפנה"ס.⁶ אחת-עשרה הדמויות ששמותיהן נזכרו במגילות פעלו מאמצע המאה השנייה עד אמצע המאה הראשונה לפסה"נ. כפי שאנסה להראות להלן, יש ראיות שגם הדמויות ההיסטוריות אשר שמותיהן אינם מתועדים במפורש, ושרק כינויהן נזכרו בפשרים ובספר ברית דמשק, פעלו באותה תקופה.

מורה הצדק ואיש הכזב

בקומראן נמצאו פשרים שיטתיים המפרשים חלקים מספר ישעיה, קטעים מתרי-עשר ומזמורים אחדים בספר תהלים.⁷ מגילת פשר חבקוק ממערה 1, שפורשו בה פרקים א–ב של ספר חבקוק, היא השלמה מבין הפשרים השיטתיים שנמצאו בקומראן, ואילו במערה 4 נמצאו קטעים

³ ראו: E. Eshel, 'Personal Names in the Qumran Sect', A. Demsky, J.A. Reif & J. Tabory (eds.), *These Are The Names: Studies in Jewish Onomastics*, Ramat-Gan 1997, pp. 39–52

⁴ ראו: ד' פלוסר, 'פרושים, צדוקים ואסיים בפשר נחום', מ' דורמן, ש' ספראי ומ' שטרן (עורכים), מחקרים בתולדות ישראל ובלשון העברית: ספר זכרון לגדליהו אלון, תל-אביב תש"ל, עמ' 133–168.

⁵ לדיון קצר יותר בסוגיה זו ראו: ח' אשל, 'תולדותיה של הקבוצה שישבה בקומראן והרמזים ההיסטוריים שבמגילות', קדמוניות, ל (תשנ"ח), עמ' 86–93.

⁶ אשל (לעיל, הערה 3).

⁷ למהדורה של שמונה-עשר הפשרים השיטתיים, כלומר הפשרים המפרשים יחידה ספרותית מקראית על הסדר, ראו: M.P. Horgan, *Pesharim: Qumran Interpretations of Biblical Books* (CBQMS, 8), Washington, DC 1979

משמעותיים מפשר נחום ומפשר לתהלים לז. בשל מצב השתמרותם הטוב באופן יחסי של שלושת הפשרים הללו, רבה חשיבותם לשחזור תולדותיה של הקבוצה שישבה בקומראן. בתחילת ספר ברית דמשק יש תיאור קצר של חורבן בית ראשון, ולאחר מכן נכתב:

ובקץ חרון שנים שלוש מאות ותשעים לחיתו אותם ביד נבוכדנאצר מלך בבל פקדם, ויצמח מישראל ומאהרן שורש מטעת לירוש את ארצו ולדשן בטוב ארמתו, ויבינו בעונם וידעו כי אנשים אשימים הם, ויהיו כעורים וכימגששים דרך שנים עשרים, ויבן אל אל מעשיהם כי בלב שלם דרשוהו, ויקם להם מורה צדק להדריכם בדרך לבו.

(ברית דמשק [גניזה], עמ' א, שורות 5–11)⁸

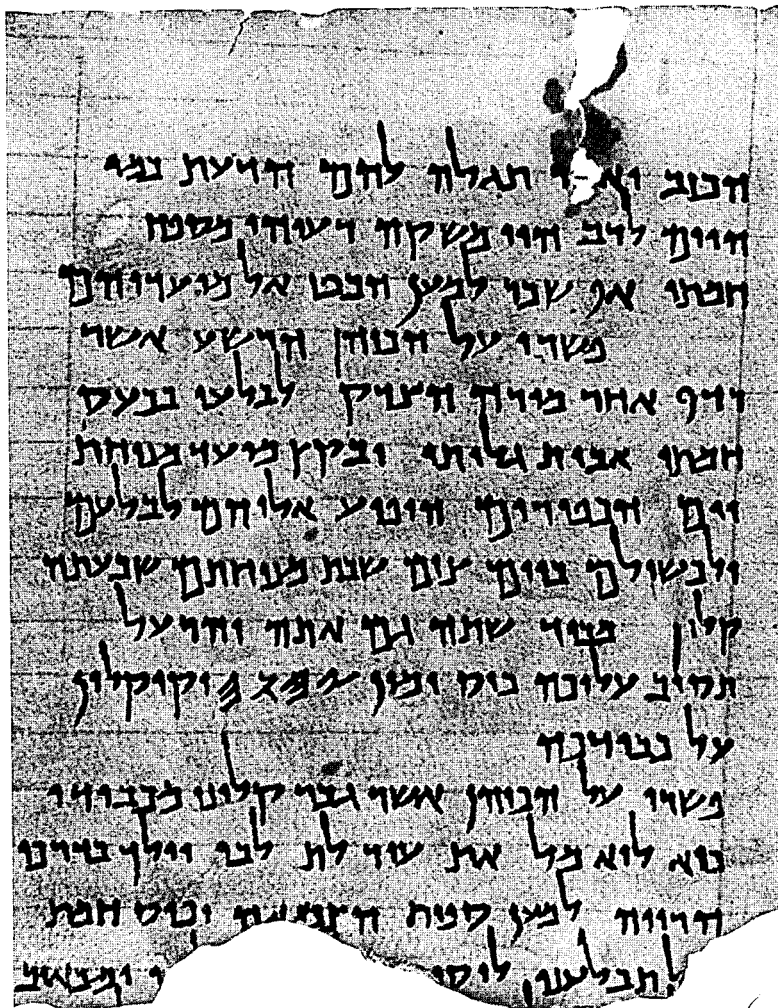
המילה 'פקדם' בתחילת פסקה זו מציינת את עלייתה של הקבוצה ליהודה או את התגבשותה. אם נקבל את הדברים כפשוטם יש להניח שהדבר אירע בתחילת המאה השנייה לפסה"נ. המקדש חרב בשנת 586 לפסה"נ, ומכאן ש-390 שנה לאחר מכן היה התאריך 196 לפסה"נ. בפסקה הנדונה נכתב שעשרים שנה היו בני הקבוצה כעיוורים וכמגששים, ואז שלח להם האל את מורה הצדק אשר הדריך את אנשי הכת בדרך לבו (של האל). אין להניח שהקבוצה התגבשה בדיוק בשנת 196 לפסה"נ, הן מפני שדומה שהמספר 390 מבוסס על יחזקאל ד, ה ולפיכך אינו מספר מדויק, הן מפני שנראה כי בימי הבית השני לא ידעו אנשי יהודה שהתקופה הפרסית נמשכה יותר מ-200 שנה (539–331 לפסה"נ); מעיון בכתבי יוסף בן מתתיהו ובסדר עולם רבה מסתבר שבימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד ראו יהודי ארץ-ישראל בתקופה הפרסית תקופה קצרה. אחת הסיבות לכך היא שיהודי ארץ-ישראל לא זכרו שכמה וכמה מלכים פרסים נשאו את אותם שמות (כל אחד מן השמות כורש, דריוש וארתחשסתא היה שם של שלושה מלכים, המכונים כיום הראשון השני והשלישי). מכאן שאנשי קומראן לא יכלו לחשב במדויק כמה זמן עבר מאז חורבן הבית הראשון ועד לתחילת פעולתה של הקבוצה ביהודה. עם זאת דומה שיש לקבל כפשוטה את הקביעה שמורה הצדק לא הנהיג את הקבוצה מיד עם תחילת פעולתה, ושהוא הצטרף אל אנשי הכת רק עשרים שנה מאוחר יותר.⁹

הקביעה שמורה הצדק הוא שהדריך את בני הקבוצה בדרך לבו של האל מתקשרת לתיאורים המופיעים בפשרים. בפשר לתהלים לז, כג–כד, 'מה' מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ, כי יפל לא יוטל, כי ה' סומך ידו', נאמר: 'פשרו על הכוהן מורה [הצדק אשר בו אל לעמוד כ]יא' הכינו לבנות לו עדת [בחיריו באמת]' (4Q171, קטעים 1–10, טור ג, שורות 14–17). על פי תיאור זה האל הוא שבחר במורה הצדק לבנות את העדה. בפשר לחבקוק א, ה צוין שהכוהן, הלוא הוא 'הכוהן מורה הצדק', הוא שלימד את אנשי הכת לפשור את דברי הנביאים: 'פשר הדבר [על הבוגדים לאחרית הימים המה עריצני הבר]ית אשר לא יאמינו בשומעם את כול הבא[נות] על הדור האחרון מפי הכוהן אשר נתן אל ב[לבו דע]ה לפשור את דברי עבדיו הנביאים [אשר] בידם ספר אל את כול הבאות על עמו וע[ל] עדתו' (1QpHab, טור ב, שורות 5–10).

אירוע מרכזי בחייו של מורה הצדק היה הוויכוח שניהל עם מנהיגם של דורשי החלקות, שיש לזהותם בפרושים. מנהיג זה כונה בפשרים 'מטיף הכזב' או 'איש הלצון'. עימות זה נזכר בפשר חבקוק ובספר ברית דמשק. בפשר חבקוק על הפסוק 'ראו בוגדים והביטו והתמהו תמהו כי פעל

⁸ M. Broshi (ed.), *The Damascus Document Reconsidered*, Jerusalem 1992, p. 11

⁹ על ההנחה שהקבוצה התגבשה כתפוצות ועלתה ארצה כקבוצה מגובשת ראו: J. Murphy-O'Connor, 'The Essenes and Their History', *RB*, 81 (1974), pp. 215–244

'הכוהן הרשע אשר
 רדף אחר מורה הצדק
 לבלעו', פשר חבקוק,
 1QpHab, טור יא
 (ראו בעמוד הבא)

פועל בימכם לוא תאמינו כי יסופר' (חבקוק א, ה; בנוסח המסורה 'בגויים' במקום 'בוגדים')
 נאמר: '[פשר הדבר על] הבוגדים עם איש הכזב כי לוא [שמעו אל דברי] מורה הצדקה מפיא אל
 ועל הבוג[דים בברית] החדשה כיא לוא האמינו בברית אל [ויחללו] את שם קודשו' (1QpHab,
 טור ב, שורות 1-4). בתיאור זה נזכרו שתי קבוצות שבגדו בברית: אלה שבגדו עם איש הכזב
 והבוגדים בברית החדשה. הפסוק 'למה תביטו בוגדים ותחריש בבלע רשע צדיק ממנו' (חבקוק
 א, יג) נפשר: 'פשוו על בית אבשלום ואנשי עצתם אשר נדמו בתוכחת מורה הצדק ולוא עזרוהו
 על איש הכזב אשר מאס את התורה בתוך כל עצתם' (1QpHab, טור ה, שורות 9-12). בעל הפשר
 האשים את אנשי בית אבשלום (קבוצה דתית שאין ביכולתנו לזהותה) בכך שלא עזרו למורה
 הצדק כאשר איש הכזב הוכיחו. אף הפסוק 'הוי בונה עיר בדמים ויכונן קריה בעולה הלוא הנג
 מעם ה' צבאות יגעו עמים בדי אש ולאומים בדי ריק ויעפו' (חבקוק ב, יב-יג) נפשר על מטיף
 הכזב, מנהיגם של דורשי החלקות: 'פשר הדבר על מטיף הכזב אשר התעה רבים לבנות עיר שיו
 (=שווא) בדמים ולקים עדה בשקר בעבור כבודה לוגיע (=להוגיע) רבים בעבודת שיו ולהורותם
 במ[ע] שי שקר' (1QpHab, טור י, שורות 9-12). מכאן שלא רק מורה הצדק הקים לו עדה, אלא

אף איש הכזב בנה עדה, ורבים הצטרפו אליו. מציאות זו מסוכמת בתחילת ספר ברית דמשק: 'בעמוד איש הלצון אשר הטיף לישראל מימי כזב ויתעם בתוהו לא דרך להשח גבהות עולם ולסור מנתיבות צדק ולהסיע גבול אשר גבלו ראשנים בנחלתם' (ברית דמשק [גניזה], עמ' א, שורות 14–16). מכאן שאיש הלצון הוא האחראי לכך שישראל סטו מדרך הישר ושינו מהתקנות שנקבעו על ידי הדורות הקודמים. בתיאור אחר בספר ברית דמשק נאמר: 'ובכל אלה לא הבינו בנוי החיץ וטחי התפל כי שוקל רוח ומטיף כזב הטיף להם אשר חרה אף אל בכל עדתו' (ברית דמשק [גניזה], עמ' ח, שורות 12–13).

מורה הצדק והכוהן הרשע

הכוהן הרשע הוא מנהיג פוליטי אשר שירת ככל הנראה בתור כוהן גדול. הכוהן הרשע ניסה לפגוע במורה הצדק. אם נוכל לזהות את הכוהן הרשע נוכל לקבוע מתי פעלו מורה הצדק ואיש הכזב. הכוהן הרשע נזכר חמש פעמים בפשר חבקוק, פעם בפשר לתהלים לו ובהקשר לא ברור ומקוטע בפשר לישעיה. בפשר חבקוק נאמר:

זאף כיא הון יבגוד גבר יזיר ולוא ינוה אשר הרחיב כשאול נפשו והוא כמות לוא ישבע ויאספו אלו כול הגוים ויקבצו אלו כול העמים הלוא כולם משל עליו ישאו ומליצי חידות לו ויומרו הוי המרבה ולוא לו עד מתי יכביד עלו עבטט' (חבקוק ב, ה-ו) פשרו על הכוהן הרשע אשר נקרא על שם האמת בתחלת עומדו וכאשר משל בישראל רם לבו ויעזוב את אל ויבגוד בחוקים בעבור הון ויגזול ויקבוץ הון אנשי חמש אשר מרדו באל והון עמים לקח לוסף עליו עון אשמה ודרכי תנוע]בות פעל בכול נדת טמאה.

(1QpHab, טור ח, שורות 3–13)

בתחילת דרכו הפוליטית נקרא אפוא הכוהן הרשע על שם האמת, ורק כאשר משל בישראל עזב את האל והחל לבגוד בחוקים בעבור הון. כמו כן צוין בפשר חבקוק: 'זאשר אמר "מדמי קריה וחמס ארץ" (חבקוק ב, ח) פשרו הקריה היא ירושלים אשר פעל בה הכוהן הרשע מעשי תועבות ויטמא את מקדש אל, וחמס ארץ המה ערי יהודה אשר גזל הון אביונים' (1QpHab, טור יב, שורות 6–10). מכאן שהכוהן הרשע עשה תועבות בירושלים, טימא את המקדש וגזל הון יתומים. פעמיים נזכר ניסיונו של הכוהן הרשע להרוג את מורה הצדק, בפשר חבקוק נאמר: "'הוי משקה רעיהו מספח חמתו אף שכר למען הבט אל מועדיהם" (חבקוק ב, טו) פשרו על הכוהן הרשע אשר רדף אחר מורה הצדק לבלעו בכעס חמתו אבית גלותו ובקץ מועד מנוחת יום הכפורים הופיע אליהם לבלעם ולכשילם ביום צום שבת מנוחתם' (1QpHab, טור יא, שורות 2–8). על פי תיאור זה הכוהן הרשע תקף את מורה הצדק ביום הכיפורים, כאשר מורה הצדק התענה במקום גלותו. משתמע מכך שאחת המחלוקות בין מורה הצדק לכוהן הרשע הייתה בשאלת הלוח, שכן הכוהן הרשע לא יכול היה לעזוב את בית המקדש ביום הכיפורים. לפיכך מסתבר שהכוהן הרשע תקף את מורה הצדק ביום הכיפורים של מורה הצדק (שלא היה יום הכיפורים לפי הלוח שהחזיק הכוהן הרשע).¹⁰ בפשר תהלים לו נאמר: "'צופה רשע לצדיק ומבקשן להמיתו [יה] והן לוא יעזבנו בידו ו[ל]וא י[רשיענו בהשפטו" (תהלים לו, לב) פשרו על [הכוהן הרשע אשר צפה למור] הצדק [ובקש] להמיתו [על דבר החון] והתורה אשר שלח אליו' (4Q171, קטעים 1–10, טור

ד, שורות 7–9). אם ההשלמה '[על דבר החוק] נכונה, הרי הכוהן הרשע ניסה להרוג את מורה הצדק בשל חוק ותורה ששלח אליו.

בפשר חבקוק נאמר שהאל נקם בכוהן הרשע על שניסה לפגוע באנשי הכת: "[כיא חמס לבנון יכסכה ושווד בהמות] יחתה מדמי אדם וחמס ארץ קריה וכול יושבי בה" (חבקוק ב, יז) פשר הדבר על הכוהן הרשע לשלם לו את גמולו אשר גמל על אביונים, כיא הלבנון הוא עצת היחד והבהמות המה פתאי יהודה עושה התורה, אשר ישופטנו אל לכלה כאשר זמם לכלות אביונים' (1QpHab, טור יב, שורות 1–6). על פי פשר זה האל שילם לכוהן הרשע על מעשיו כנגד עצת היחד וכנגד הפתאים, הם הנלווים אל הכת. בשני פשרים צוין שאויביו של הכוהן הרשע תפסוהו, עינו אותו ועשו נקמות בגוויית בשרו. וזו לשון הפשר הראשון: "הלוא פת[ע] פת[אום] ויקומו נ[ש]כין ויקיצו מועזיעיכה והיתה למשיסות למו כי אתה שלותה גוים רבים וישלוכה כול יתר עמים" (חבקוק ב, ז–ח) פ[נ]שר הדבר[ן] על הכוהן אשר מרד [ועב]ר חוק[ן] אל לשלול עמים רבים ויש[ללו] בו ל[ן] נגועו במשפטי רשעה ושערוריות מחלים רעים עשו בו ונקמות בגוית בשרו' (1QpHab, טור ח, שורה 13 – טור ט, שורה 2). בפשר זה נקבע שהכוהן הרשע לקח שלל מגויים רבים בניגוד לחוקי האל, ובשל כך נענש – נמסר לידי הגויים ואלה עשו נקמות בגוויית בשרו. בפשר השני על עונשו של כוהן הרשע נאמר: "מדמי אדם וחמס ארץ קריה וכול יושבי בה" (חבקוק ב, ח) פשרו על הכוהן ה[ר]שע אשר בעוון מורה הצדק ואנשי עצתו נתנו אל ביד אויביו לענותו בנגע לכלה במרורי נפש בעבור [א]שר הרשיע על בחירו' (1QpHab, טור ט, שורות 8–12). גם בפשר לתהלים לז צוין שהכוהן הרשע נפל לידי עריצי גויים שעשו בו נקמות: "ואל לא יע[זבנו] בידו[ן] ולוא [ירשיענו ב]השפטו" (תהלים לז, לג) ולנו [שלם] אל [את] גמולו לתתו ביד עריצי גואים לעשות בו [נקמות]' (4Q171, קטעים 1–10, טור ד, שורות 9–10). כלומר האל שילם לכוהן כגמולו על ידי כך שמסר אותו לידי עריצי גויים.

בפשר שהובא לעיל מתוך הפשר לתהלים לז נאמר שמורה הצדק שלח לכוהן הרשע 'חוק ותורה'. במחקר הועלו מספר הצעות לזיהוי החיבור שאליו רמז בעל הפשר. יגאל ידין סבר שמורה הצדק שלח לכוהן הרשע את מגילת המקדש.¹¹ עם פרסום החיבור מקצת מעשי התורה הציגו ג'ון סטרגנל ואלישע קימרון שחיבור זה הוא החוק והתורה ששלח מורה הצדק לכוהן הרשע.¹² המושגים 'חוק ותורה' אכן משמשים במקצת מעשי התורה. 'חוק' נזכר שם בקשר לחוקי הטהרה, שהם מרכיב לא מבוטל בחיבור זה. ואילו המונח 'תורה' משמש להגדרת החיבור: 'ואף אנחנו כתבנו אליך מקצת מעשי התורה'. החיבור מקצת מעשי התורה מנוסח בגוף ראשון רבים ומכוון אל נמען בודד, ועל כן מקובל שיש להגדירו איגרת הלכתית. על פי האמור בפשר לתהלים לז הכוהן הרשע ביקש להרוג את מורה הצדק בגלל דברים שנכללו בחוק ובתורה ששלח אליו. אם צדקתי בניתוח הנאמר בעניין זה בפשר חבקוק, אפשר שיש בו רמז שהכוהן הרשע תקף את מורה הצדק בשל המחלוקת על הלוח ובעיקר בשאלה מתי חל יום הכיפורים. בהקשר זה מעניין לציין שיש עותקים של מקצת מעשי התורה הפותחים בפירוט סדרי הלוח וציון המועדים.¹³

¹¹ י' ידין, מגילת המקדש, א: מבוא, ירושלים תשל"ז, עמ' 303.

¹² E. Qimron & J. Strugnell, *Qumran Cave 4, V: Miqṣat Ma'āse ha-Torah* (DJD, 10), Oxford 1994, pp. 119–120

¹³ ח' אשל, 'מורה הצדק ו"מקצת מעשי התורה": לשאלת התייחסותם של אנשי קומראן לחיבור ההלכתי המכונה "מקצת מעשי התורה"', י' הופמן ופ' פולק (עורכים), אור ליעקב: מחקרים במקרא ובמגילות מדבר יהודה לזכרו של יעקב ליכט, ירושלים תשנ"ח, עמ' 201–210.

בין חוקרי מגילות קומראן ניטש ויכוח ארוך בשאלת זהותו של הכוהן הרשע. רוב החוקרים אימצו את הצעתם של גזה ורמש ויוזף מיליק כי הכוהן הרשע הוא יונתן בן מתתיהו, אשר שימש כוהן גדול בשנים 152–143 לפסה"נ.¹⁴ פרנק מ' קרוס הציע כי הכוהן הרשע הוא שמעון בן מתתיהו, אחיו של יונתן, שהיה נשיא יהודה בשנים 142–134 לפסה"נ.¹⁵ לעומתם יש חוקרים, בעיקר בישראל, אשר סבורים כי מדובר באלכסנדר ינאי, מלך יהודה בשנים 103–76 לפסה"נ.¹⁶ את הדעה שיש לזהות את הכוהן הרשע עם שמעון בן מתתיהו ניתן לבטל, שכן היא מבוססת על הפשר ליהושע ו, כו, שלא נזכר בו 'הכוהן הרשע' אלא 'איש הבליעל', שיש לזהותו עם יונתן הורקנוס. מכאן שהמחלוקת היא בין הסבורים כי הכוהן הרשע הוא יונתן בן מתתיהו ובין הסבורים כי הוא אלכסנדר ינאי.

החוקרים שעסקו בהלכות שנזכרו במקצת מעשי התורה הסכימו שההלכה של הנמען הייתה קרובה להלכת הפרושים יותר משהייתה קרובה להלכת הצדוקים. מסקנה זו מבוססת בעיקר על שתי מחלוקות ידועות המופיעות במקצת מעשי התורה, והמתועדות אף במשנה בעניין המוצקות (שפיכת נוזל מכלי טהור לכלי טמא) ושרפת הפרה.¹⁷ בשתי מחלוקות אלו ההלכה של שולח המכתב מכונה במשנה הלכה צדוקית. לפיכך אם מניחים שמקצת מעשי התורה הוא החוק והתורה ששלח מורה הצדק לכוהן הרשע, ואשר נזכרו בפשר לתהלים לז, אזי אין לזהות את הכוהן הרשע עם אלכסנדר ינאי, שהיה צדוקי כל ימיו. אף התיאורים בפשר חבקוק ובפשר לתהלים לז שבהם צוין שהכוהן הרשע הוצא להורג, ושאוּיביו עינו אותו ועשו נקמות בגוייתו, מתאימים לרצח יונתן בידי טריפון (מקבים א יב, לט – יג, כה) ולא למוותו של אלכסנדר ינאי, שמת מוות טבעי ממחלה בשעה שפיקד על מסע מלחמה כנגד העיר רגב בעבר הירדן (מלחמת היהודים א, 106; קדמוניות היהודים יג, 398–404).

ההנחה שחברי כת קומראן ידעו כי החיבור מקצת מעשי התורה נשלח על ידי מורה הצדק לכוהן הרשע, מסבירה מדוע טרח בעל פשר חבקוק להבחין בין תחילת ימיו של הכוהן הרשע, שבהם היה מנהיג חיובי, ובין סוף ימיו, שבהם בגד בחוקים בעבור הון, שכן הפסקה האחרונה במקצת מעשי התורה מנוסחת בנימה חיובית מאוד: 'ואף אנחנו כתבנו אליך מקצת מעשי התורה שחשבנו לטוב לך ולעמך שר[א]ינו עמך ערמה ומדע תורה הבן בכל אלה ובקש מלפנו (=מהאל) שיתקן את עצתך והרחיק ממך מחשבת רעה ועצת בליעל בשל שתשמח באחרית העת במצאך מקצת דברינו כן ונחשבה לך לצדקה בעשותך הישר והטוב לפנו לטוב לך ולישראל' (4Q398, קטעים 14–17, טור ב, שורות 2–8). הכותב ראה אפוא שהנמען מצטיין בלימוד תורה ובהבנת החוק.

מחבר מקצת מעשי התורה ציין: 'ואתם יודעים שפרשנו מרוב הענן ומכול טמאתם

¹⁴ G. Vermes, *Discoveries in the Judean Desert*, New York 1956, pp. 89–97; J.T. Milik, *Ten Years of Discovery in the Wilderness of Judaea*, trans. J. Strugnell (SBT, 26), London 1959, pp. 74–87

¹⁵ F.M. Cross, *The Ancient Library of Qumran and Modern Biblical Studies*, Garden City, NY 1961, ראו: pp. 141–156

¹⁶ Y. Yadin, 'Peshet Nahum (4QpNahum) Reconsidered', *IEJ*, 21 ; עמ' 138; (4, הערה 4), עמ' 136–132. מלבד החוקרים (1971), p. 12; ב' ניצן, מגילת פשר חבקוק, ירושלים ותל-אביב תשמ"ו, עמ' 132–136. מלבד החוקרים הישראלים אף חוקר הולנדי החזיק בדעה זו, ראו: J. van der Ploeg, *The Excavations at Qumran*, London, New York & Toronto 1958, pp. 59–62

¹⁷ "וזסמן, 'חקר תולדות ההלכה ומגילות מדבר יהודה: הרהורים תלמודיים ראשונים לאור מגילת "מקצת מעשי התורה"', תרביץ, נט (תש"ן), עמ' 76–11.

ר]מהתערב בדברים האלה ומלכוא ע[מהם] לגב אלה ואתם [יודעים שלא ימצא בידנו מעל ושקר ורעה' (4Q397, קטעים 14–21, שורות 7–9). מכאן שמחבר מקצת מעשי התורה וקבוצתו פרשו מרוב העם. דומה ששלוש קבוצות שונות נזכרות בקטע זה: 'אנחנו', כלומר קבוצתו של מחבר מקצת מעשי התורה; 'אתם', כלומר קבוצתו של הנמען; 'רוב העם'. הכותב ביקש לשכנע בדברים אלה את הנמען בכנות הכוונות של קבוצתו, לפיכך אין להניח שהוא כתב לו 'פרשנו מקבוצתכם', שכן קביעה כזו הייתה מרחיקה את הנמען מהכותב. אם כן מסתבר שקבוצת 'רוב העם' איננה זהה עם קבוצתו של הנמען. יש לשער שבקבוצה המכונה 'רוב העם' תמך חלק משמעותי מהציבור ביהודה, בניגוד לקבוצתו של הכותב ולקבוצתו של הנמען, שהיו קטנות ממנה. מכאן שמקצת מעשי התורה משקף מציאות שבה לא היה הנמען מנהיג של רוב העם אך הייתה קבוצה של אנשים שראו בו את מנהיגם.¹⁸

מספר ברית דמשק עולה שהמחלוקת ביהודה בין הפרושים (אפרים) לצדוקים (מנשה) ולאסיים (יהודה) פרצה בבת אחת. ידיעה זו מסתברת מתוך פשר לישיעה ז, יז ששולב בספר ברית דמשק. בעל ספר ברית דמשק ציין שכאשר 'סר אפרים מעל יהודה בהפרד שני בתי ישראל סר אפרים מעל יהודה וכל הנסוגים הוסגרו לחרב והמחזקים נמלטו לארץ צפון' (ברית דמשק [גניזה], עמ' ז, שורות 10–14). 'שני בתי ישראל' נזכרים בישיעה ח, יד: 'והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל לפח ולמוקש ליושב ירושלים'. אין ספק שמחבר ספר ברית דמשק לא מנה את יהודה, כלומר את קבוצתו, כאחד משני בתי ישראל, שכן אין להניח שהוא סבר שקבוצתו הייתה לאבן נגף ולצור מכשול בידי האל. מכאן שהוא התכוון שאפרים (הפרושים) ומנשה (הצדוקים) הם בתי ישראל שהפכו לקבוצות דתיות, כאשר סרו הפרושים מעל יהודה.¹⁹ הידיעה ששתי הקבוצות כבר היו קיימות בימי מורה הצדק מתועדת בפשר לתהלים לז: 'פשרו על רשעי אפרים ומנשה אשר יבקשו לשלוח יד בכוהן ובאנשי עצתו' (4Q171, קטעים 1–10, טור ב, שורה 18).

הפרישה מרוב העם הנזכרת במקצת מעשי התורה נבעה לא רק מן המחלוקת בהלכות אשר פורטו בחיבור זה, כי אם גם מן 'המעל השקר והרעה' שהמחבר מייחס במשתמע לרוב העם. 'מעל' הוא לדעתי מונח טכני שפירושו הנאה מרכוש המקדש (כך בויקרא ה, טו–טז ובמסכת מעילה במשנה). לפיכך נראה שפרישתו של הכותב ואנשיו מרוב העם נבעה ממעשי המעל של הכהנים המתיוונים. כוהנים אלו החזיקו בעמדות הכוח בירושלים לפני שהתמנה יונתן בן מתתיהו לכוהן גדול. יש להניח שהחיבור מקצת מעשי התורה נתחבר קרוב לשעה שבה התמנה יונתן בן מתתיהו לכוהן גדול, בטרם אכזב את אנשיו של מורה הצדק, ולפני שהעימות בין מורה הצדק לכוהן הרשע הידרדר לאלימות. עימות זה הגיע לשיאו מאוחר יותר, כאשר ניסה הכוהן הרשע לפגוע במורה הצדק ביום הכיפורים.

לפיכך דומה שיש לאמץ את הדעה המקובלת על רוב החוקרים שהכוהן הרשע הוא יונתן בן מתתיהו. בהתאם לכך ניתן לקבוע שמורה הצדק ואיש הכזב פעלו באמצע המאה השנייה לפסה"נ. לאחר מותו של יהודה המקבי, בשנת 161 לפסה"נ, היה יונתן אחיו למנהיגם של הלוחמים בסלווקים. כוחו של יונתן הלך וגבר לאחר מותו של הכוהן הגדול אלקימוס בשנת 159

¹⁸ D.R. Schwartz, '4QMMT, Josephus and the Pharisees', J. Kampen & M.J. Bernstein (eds.), *Reading 4QMMT: New Perspectives on Qumran, Law and History*, Atlanta 1996, pp. 67–80

¹⁹ ראו: מ' קיסטר, 'לתולדות כת האיסיים: עיונים בחזון החיות, ספר היובלים וברית דמשק', תרביץ, נו (תשמ"ז), עמ' 1–18.

לפסה"נ; בשנת 158 קיבל יונתן רשות לשבת בכפר מכמש, ושש שנים לאחר מכן, בשנת 152 לפסה"נ, הוא התמנה לכוהן גדול בירושלים.

התקופה המתוארת כ'תחלת עומדו' של הכוהן הרשע, לפני ש'משל בישראל' (1QpHab, טור ח, שורה 9), היא כפי הנראה השנים שבהן עשה יונתן במכמש, ששם 'החל לשפוט את העם' (מקבים א ט, ע-עג). בשנים אלו נחשב יונתן ככל הנראה למנהיגם של חוגים לא מבוטלים ביהודה, בעיקר של תושבים שישבו מחוץ לירושלים, אך רוב העם ראה בכוהן הגדול את המנהיג הדתי והפוליטי של יהודה. סביר להניח שאף מיד לאחר שהיה יונתן לכוהן גדול בירושלים, עדיין הייתה למשפחות הכהונה הירושלמיות השפעה לא מבוטלת בקרב תושבי יהודה. מסתבר אפוא שהמציאות המתוארת במקצת מעשי התורה משקפת את המצב ביהודה סמוך למינויו של יונתן בן מתתיהו לכוהן גדול.

הפרישה למדבר

הפרישה מרוב העם שהזכיר מחבר מקצת מעשי התורה אינה קשורה בהכרח להליכה למדבר, אלא מדובר בפרישה הלכתית, שנגעה ככל הנראה להלכות טומאה וטהרה. אין לדעת אם בעקבות הוויכוח עם איש הכזב או בשל הסכסוך עם הכוהן הרשע פנו חסידיו של מורה הצדק למדבר. אף אין לדעת אם 'בית גלותו' של מורה הצדק, שנזכר בפשר חבקוק כמקום שבו הותקף ביום הכיפורים על ידי הכוהן הרשע, היה בקומראן או במקום אחר. על כן אין לדעת אם מקום גלותם הראשון של מורה הצדק ותלמידיו היה בקומראן, או שמא שהו במקום אחר לפני שהתיישבו בקומראן. הקרמיקה שנמצאה בחורבת קומראן בשכבה Ia היא ככל הנראה מסוף המאה השנייה לפסה"נ, לפיכך אפשר שמורה הצדק וחסידיו שהו במקום אחר לפני שהתיישבו בקומראן.

במגילת סרך היחד ממערה 1 לא נזכר מורה הצדק, אך בשני תיאורים בחיבור זה צוין ככל הנראה שבני הכת עזבו את מקומות מושבם וגלו למדבר: 'ובהיות אלה ליחד בישראל בתכונים האלה יבדלו מתוך מושב הנשי העול ללכת למדבר לפנות שם את דרך ה' כאשר כתוב "במדבר פנו דרך ה' ישרו בערבה מסלה לאלוהינו"' (1QS, טור ח, שורות 12-14), ובהמשך נאמר: 'להנחותם בדעה וכן להשכילם ברזי פלא ואמת בתוך אנשי היחד, להלך תמים איש את רעהו ככול הנגלה להם, היא עת פנות הדרך למדבר' (1QS, טור ט, שורות 18-19).²⁰

לדברי יוסף בן מתתיהו לאחר מותו של אלקימוס עמדה ירושלים במשך שבע שנים ללא כוהן גדול (קדמוניות היהודים כ, 237).²¹ מכיוון שבית המקדש לא יכול היה להתנהל ביום הכיפורים ללא כוהן גדול, יש להניח שלמעשה היה כוהן ששירת בתור כוהן גדול בשנים 159-152 לפסה"נ. בעקבות גילויין של מגילות קומראן הועלתה הסברה שמורה הצדק הוא ששירת בתפקיד הכוהן הגדול בשנים אלו. השערה זו מבוססת על כך שמורה הצדק כונה לפעמים בפשרים 'הכוהן',

²⁰ J.H. Charlesworth (ed.), *The Dead Sea Scrolls: Hebrew, Aramaic and Greek Texts with English Translations, I: Rule of the Community and Related Documents*, Tübingen & Louisville 1994, pp. 34-39. לדעה אחרת ראו: ד' דימנט, 'לא גלות שבמדבר אלא גלות שברוח: הפשר על ישעיה מ 3 בסרך היחד', מגילות, ב (תשס"ד), עמ' 21-36.

²¹ בקדמוניות היהודים יג, 46 ציין יוסף בן מתתיהו שלא היה כוהן גדול במשך ארבע שנים, ממות יהודה ועד למינויו של יונתן. נראה שמספר השנים בקדמוניות יג מוטעה, והוא מבוסס על המסורת השגויה המובאת שם (יב, 434), ואשר לפיה שימש יהודה המקבי כוהן גדול במשך שלוש שנים.

וחוקרים אחדים סברו שהשימוש בתואר זה בתוספת יידוע מציין תמיד כוהן גדול ולא כוהן פשוט.²²

לאור הנאמר עד כה ניתן לסכם שהקבוצה שישבה בקומראן התגבשה ככל הנראה בתפוצות ('ארץ דמשק') בשנות הששים של המאה השנייה לפסה"נ. ייתכן שהדבר היה בעקבות המרד החשמונאי, אם בשל התגברות האיבה ליהודים בתפוצות עקב הצלחותיו של יהודה המקבי, אם בשל התעוררות דתית בימיו של אנטיוכוס הרביעי הבאה לידי ביטוי בספר דניאל ובאחת המגילות שנמצאה בקומראן (4Q248). הקבוצה פעלה ביהודה כעשרים שנה עד שמורה הצדק הפך למנהיגה. בשל הסכסוכים בין מורה הצדק לאיש הכוזב ולכוהן הרשע פרשו אנשי הקבוצה למדבר, ולאחר גלגולים שונים התיישבו חסידיו של מורה הצדק בקומראן.

מותו של מורה הצדק

חייה של קבוצת חסידיו של מורה הצדק במדבר היו קשים. מה שסייע בידי חברי הקבוצה להחזיק מעמד היו ציפיות משיחיות שתוך פרק זמן קצר ישתנה מצבם באופן קיצוני והם יקבלו לידיהם את עמדות הכוח במקדש בירושלים. כל עוד היה מורה הצדק בחיים התמקדו הציפיות המשיחיות בו. תלמידיו קיוו שהוא נבחר ביד האל להנהיג את עם ישראל כולו ולא רק את הקבוצה שפרשה אתו למדבר.

בשתי פסקאות בספר ברית דמשק נזכר מותו של מורה הצדק. בפסקה הראשונה נאמר: 'כל האנשים אשר באו בברית החדשה בארץ דמשק, ושבנו ויבגדו ויסורו מבאר מים החיים, לא יחשבו בסוד עם ובכתבם לא יכתבו, מיום האסף מורה היחיד עד עמוד משיח מאהרן ומישראל' (ברית דמשק [גניזה], עמ' יט, שורה 33 – עמ' כ, שורה 1). ואילו בפסקה השנייה נכתב: 'ומיום האסף יורה היחיד, עד תם כל אנשי המלחמה אשר שבו עם איש הכוזב כשנים ארבעים' (ברית דמשק [גניזה], עמ' כ, שורות 13–15). נראה שבעל ספר ברית דמשק דרש את הפסוק 'והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמנה שנה, עד תם כל הדור אנשי המלחמה מקרב המחנה כאשר נשבע ה' להם' (דברים ב, יד) ואת הפסוקים 'ופגריכם אתם יפלו במדבר הזה. ובניכם יהיו רעים במדבר ארבעים שנה ונשאו את זנותיכם עד תם פגריכם במדבר. במספר הימים אשר תרתם את הארץ, ארבעים יום, יום לשנה יום לשנה, תשאו את עונתיכם ארבעים שנה, וידעתם את תנאותי' (במדבר יד, לב–לד). המדרש ששולב בספר ברית דמשק נועד להסביר לתלמידיו של מורה הצדק מדוע השינוי שהם מייחלים לו טרם אירע. לפי הסבר זה יש לחכות שכל האנשים שבגדו במורה הצדק יעברו מן העולם. ההשוואה בין משה רבנו למורה הצדק נגזרה מכך שמשה הנהיג את ישראל במדבר סיני, ואילו מורה הצדק הנהיג את חסידיו במדבר יהודה.

מהתאורים ההיסטוריים המעטים הקיימים במגילות עולה שהיו מחלוקות חוזרות ונשנות בקרב אנשי הכת. בפשר חבקוק נאמר:

²² על האפשרות שמורה הצדק שירת בתפקיד הכוהן הגדול בשנים 159–152 לפנה"ס, שברובן היה יונתן בן מתתיהו במכמש, ראו: G. Jeremias, *Der Lehrer der Gerechtigkeit*, Göttingen 1963, pp. 79–125; H. Stegemann, *Die Entstehung der Qumrangemeinde*, Bonn 1971; J. Murphy-O'Connor, 'Demetrius I and the Teacher of Righteousness', *RB*, 83 (1976), pp. 400–420

ההיסטוריה של עדת קומראן וההיבט ההיסטורי של ספרות הפשרים

[ראו בוגדים וה]בין[טו והתמהו תמהו כיא פועל בימיכם לוא תאמינו כיא] יסופר' (חבקוק א, ה) [פשר הדבר על] הבוגדים עם איש הכזב כי לוא [האמינו לדברין] מורה הצדקה מפיא אל ועל הבוגדים [בברית] החדשה כיא לוא האמינו בברית אל [ויחללו] את שם קודשו וכן פשר הדבר [על הבוגדים] לאחרית הימים המה עריצני הברית אשר לא יאמינו בשומעם את כול הבאות [על] הדוד האחרון מפי הכוהן אשר נתן אל בלבו [דע]ה לפשור את כול דברי עבדיו הנביאים [אשר] בידם ספר אל את כול הבאות על עמו ועל עדתו].

(1QpHab, טור א שורה 16 – טור ב, שורה 10)

יש כאן הבחנה בין שלוש קבוצות: 'הבוגדים עם איש הכזב', 'הבוגדים בברית החדשה' ו'הבוגדים לאחרית הימים'. בברית דמשק נזכרת קבוצה המכונה 'בית פלג', אשר חבריה יצאו מעיר הקודש כאשר נטמא המקדש ונשענו על האל: "ועשה חסד לאהביו ולשמריו לאלף דור" (דברים ז, יא) בית פלג אשר יצאו מעיר הקדש וישענו על אל בקץ (=בזמן) מעל ישראל ויטמאו את המקדש ושבבו עוד אל דרך העם בדברים מעט' (ברית דמשק [גניזה], עמ' כ, שורות 22–24). אותה קבוצה נזכרת גם בפשר נחום: "[פוט ולובים היו בעזרתך]" (נחום ג, ט) פשרו הם רשעני מנשה בית פלג הנלוים על מנשה' (4Q169, קטעים 3–4, טור ד, שורה 1). על פי פשר נחום אנשי בית פלג נלוו לצדוקים. שתי הידיעות על בית פלג שונות בתכלית: בברית דמשק נזכר בית פלג בתור קבוצה חיובית ואילו בפשר נחום בתור קבוצה שלילית. אפשר שאנשי בית פלג עזבו את ירושלים והצטרפו לכת, ובשלב מאוחר יותר חזרו לירושלים והצטרפו לצדוקים. מכל מקום ידיעות אלו מעידות שמצבם של תלמידי מורה הצדק לא היה יציב, ובמציאות הדינמית ששררה בקבוצה פרצו עם הזמן מחלוקות אידאולוגיות.

קל להבין את האכזבה והתסכול של תלמידי מורה הצדק כאשר מנהיגם נפטר. חלק מתלמידי החליטו ככל הנראה לחזור לירושלים, ואילו את האחרים צריך היה לעודד בקביעה שהמשיח אמנם מתעכב, אך עיכוב זה זמני, והוא מתחייב, שכן יש להמתין שהאנשים שבגדו במורה הצדק לא יהיו עוד בין החיים. לפי המדרש שחיבר בעל ספר ברית דמשק, ארבעים שנה אחר מות מורה הצדק יבואו תלמידי לארץ המובטחת, בדיוק כמו שהביא יהושע את בני ישראל לארץ כנען.²³

ימי יוחנן הורקנוס ויורשיו

בשתי מגילות שנמצאו במערה 4 יש פירוש אקטואלי לקללתו של יהושע למי שיבנה את העיר יריחו – שהוחלט להשאירה הרוסה, זכר לנס שאירע בעת כיבושה – בבכרו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה' (יהושע ו, כו), כלומר יאבד את בניו. בפירוש האקטואלי לפסוק זה נאמר:

>וידי> בעת אשר כלה ישוע להלל ולהודות בתהלותיהו ויאמר 'ארור היש אשר יבנה את העיר הזו בתבכרו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה' ואנה איש ארור אחד בליעל עומד להיות פנח [יקוש לעמו ומחמה לכול שכניו ועמד [ו]המשניל את בניו לה]יות שניהמה כלי חמס ושבבו ובנו את [העיר הזו ויצ]בו לה חומה ומגדלים לעשות לעוז רשע [ורעה גדולה] בישראל

²³ H. Eshel, 'The Meaning and Significance of CD 20:13–15', D.W. Parry & E.C. Ulrich (eds.), *The Provo International Conference on the Dead Sea Scrolls: Technological Innovations, New Texts, and Reformulated Issues* (STDJ, 30), Leiden 1999, pp. 330–333

ושערוריה באפרים וביהודה] ועשו חנופה בארץ ונצה גדולה בבני [יעקוב ושפכו
 ד]ם כמים על חיל בת ציון ובחוק <בת> ירושלם

4Q175, שורות 21–30; 4Q379, קטע 22, טור ב, שורות 7–15, ראו תעתיק מלא ותצלום בעמ' 133–135).²⁴

בפשר זה נזכר איש בליעל שעמד והמשיל את בניו, והם שבו ובנו את העיר הזאת (ככל הנראה את יריחו) והציבו בה חומות ומגדלים תוך עשיית עוולות ביהודה ובאפרים ושפיכת דם בירושלים. נראה שבעל הפשר טען שקללת יהושע חלה על איש הבליעל שבנה את יריחו ומינה את שני בניו למושלים. נתונים אלו מתאימים ליוחנן הורקנוס בן שמעון אחי יהודה המקבי, אשר משל ביהודה בשנים 135–104 לפסה"נ. הורקנוס הוא אשר בנה ביריחו את הארמון החשמונאי ואת החווה החקלאית שסביבו, כפי שהתברר בחפירות שניהל אהוד נצר במקום.²⁵ לפני שנפטר מינה יוחנן הורקנוס את שני בניו הבוגרים, אריסטובלוס ואנטיגונוס, למושלים במקומו. לדברי יוסף בן מתתיהו, אריסטובלוס היה החשמונאי הראשון שלקח לעצמו את התואר 'מלך'. יוסף ציין שמיד עם התמנותו חלה אריסטובלוס. בשל קנאה ובגלל תככים בחצר המלוכה הרג אריסטובלוס את אנטיגונוס, והוא עצמו נפטר ממחלתו זמן קצר לאחר מכן (מלחמת היהודים א, 70–84; קדמוניות היהודים יג, 301–319). אירועים מסעירים אלו אירעו תוך שנה אחת, 104–103 לפסה"נ. אם צדקתי בניחות זה הרי אנשי קומראן ידעו על בניית הארמון והחווה החקלאית ביריחו וכן על מותם של שני בניו של הורקנוס, וכינו אותו איש הבליעל.

יוסף בן מתתיהו ציין שיוחנן הורקנוס זכה לשלוש המתנות הגדולות ביותר: לשלטון על העם, לכהונה הגדולה ולנבואה (קדמוניות היהודים יג, 299–300). הפשר ליהושע ו, כו מופיע בתחתיתו של חיבור שנכתב על גבי דף עור שעליו נכתבו ארבע פסקאות (4Q175): הראשונה כוללת פסוקים מספר דברים (שבנוסח השומרונים מופיעים גם בספר שמות) המתארים נביא אמת, השנייה פסוקים מבמדבר שבהם תיאר בלעם את השליט האידאלי ('דרך כוכב ביעקב'), ובשלישית מצוטטים פסוקים מספר דברים, מברכת משה לשבט לוי, שבהם מתואר הכהן האידאלי. בפסקה הרביעית מובא הפשר ליהושע ו, כו. לדעתי הסופר הקומראני ניהל ויכוח עם חסידיו של יוחנן הורקנוס וטען כי יוחנן הורקנוס לא היה נביא אמת מהסוג שהבטיח משה לישראל, הוא לא היה השליט האידאלי שעליו ניבא בלעם, והוא לא היה הכהן הגדול האידאלי אשר תואר בברכת משה – ראייה לכך היא העובדה שלאחר שבנה את יריחו חלה עליו קללת יהושע, והוא איבד את שני בניו תוך שנה.²⁶

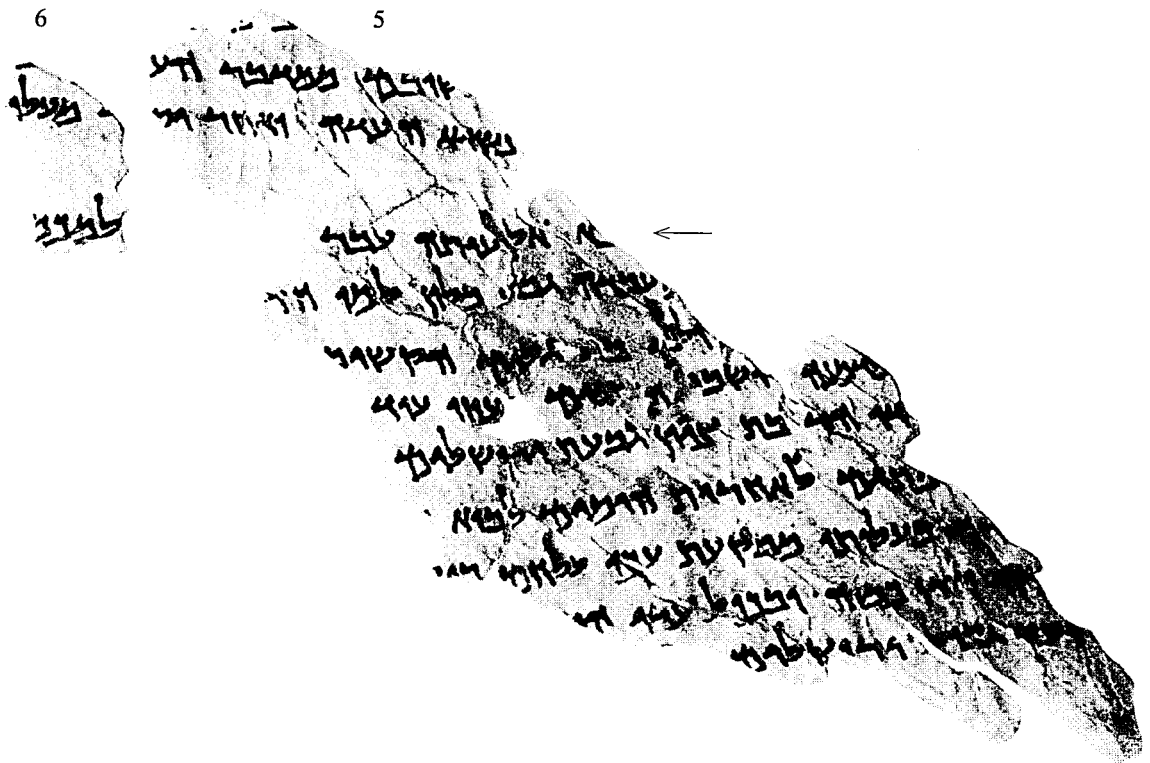
אלכסנדר ינאי במגילות

אירועים מתקופת מלכותו של אלכסנדר ינאי נזכרו בשלושה פשרים. הפשר הראשון הרומז לאלכסנדר ינאי הוא פשר ישעיה. בפשר זה נפשרו פסוקים מישיעיה י שמתואר בהם מסע אשורי המתקדם מצפון-מזרח עד לסביבות ירושלים, ועל פי הכתוב רק התערבותו של האל הביאה להצלתה של ירושלים ברגע האחרון. בפשר נאמר: "בא אל עיתה עבר [במגרון] למכמ[ש] יפקיד

J.M. Allegro, 'Testimonia', idem, *Qumran Cave 4, I: 4Q158–4Q186* (DJD, 5), Oxford 1968, pp. 24–57–60; C. Newsom, '4QApocryphon of Joshua', G. Brook et al., *Qumran Cave 4, XVII: Parabiblical Texts, Part 3* (DJD, 22), Oxford 1996, pp. 278–281. מילים שאינן בטקסט.

²⁵ ראו: א' נצר, 'ארמונות החורף של החשמונאים ובית הורדוס ביריחו', קדמוניות, ז (תשל"ד), עמ' 27–36; הנ"ל, 'גילויים חדשים בארמונות החורף מימי הבית השני ביריחו', קדמוניות, טו (תשמ"ב), עמ' 22–29.

²⁶ ח' אשל, 'הרקע ההיסטורי של 4QTest לאור התגליות הארכיאולוגיות', ציון, נה (תש"ן), עמ' 141–150.

פשר ישעיה, 4Q161, קטעים 5-6. החץ מסמן את תחילת הקטע המצוטט

כליו עברו [מעברה גבע מלון למו חל]תה הרמה גבעת שאול נסה צהלי [קולכי בת גלים הקשיבני לישע עניה ענתות נרדה [מדמנה [י]ושבי הגבים העיזו עוד [היום בנוב לעמוד ינופף [ידו הר בת ציון גבעת ירושלים" (ישעיה י, כח-לד)] פשר ה[פתגם לאחרית הימים לבוא [...]]רה בעלותו מבקעת עכו ללחם בפל[שת]... ועד גבול ירושלים' (4Q161, קטעים 5-6, שורות 4-14). בפשר זה מדובר על מי שעלה מבקעת עכו לירושלים. על פי תיאוריו של יוסף בן מתתיהו דומה שיש לזהות אויב זה בתלמי לתירוס (מלחמת היהודים א, 86; קדמוניות היהודים יג, 324-355). בשנת 103 לפסה"נ הזמינו תושבי עכו-פטולמאיס את תלמי שיעזור להם במלחמתם באלכסנדר ינאי. אף שמאוחר יותר חזרו בהם אורחי עכו, ולא הרשו לתלמי להיכנס לעיר, יצא תלמי למלחמה באלכסנדר ינאי. תלמי כבש את העיר שיחין שלייד ציפורי בגליל התחתון, והתקדם דרומה לכיוון ירושלים. הקרב המכריע בין תלמי לאלכסנדר נערך ליד הירדן, ותלמי הכה בו את צבאו של ינאי. לאחר הקרב פלש תלמי ליהודה, וביצע מעשי טבח שלוחי רסן במספר כפרים. תלמי נאלץ לסגת מיהודה לפלשת מכיוון שאמו, קלאופטרה השלישית, יצאה עם צבאה לארץ-ישראל במטרה לפגוע בו. בפשר ישעיה הוסברה נסיגתו של תלמי לתירוס מיהודה כהתגשמות נבואתו של ישעיה, שתיאר אויב שבא מצפון מזרח, כמעט כבש את ירושלים, ונאלץ לסגת מבלי שכבשה בשל התערבות אלוהית.²⁷

J.D. Amusin, 'The Reflection of the Historical Events of the First Century B.C. in Qumran' ²⁷ Commentaries (4Q161, 4Q169, 4Q166)', *HUCA*, 48 (1977), pp. 123-134

שני פשרים נוספים שנתגלו בקומראן מתייחסים לאירועים מימי אלכסנדר ינאי, וליתר דיוק לאירועי שנת 88 לפסה"נ. בפשר נחום, בפשר לנחום ב, יב-יד, ציון שדורשי החלקות, הלוא הם הפרושים, הזמינו את דימטריוס לירושלים. כתוצאה מכך תלה כפיר החרון את דורשי החלקות, כלומר את הפרושים, חיים על העץ (4Q169, קטעים 3-4, טור א שורות 1-8). יוסף בן מתתיהו סיפר שאויביו של אלכסנדר ינאי הזמינו את דימטריוס לפלוש ליהודה, והבטיחו לו עזרה במלחמתו באלכסנדר ינאי. דימטריוס פלש ליהודה, חגה ליד שכם, והכה את אלכסנדר ינאי בקרב. לאחר קרב זה נטשו רוב היהודים את מחנהו של דימטריוס, והוא שב לסוריה. לאחר שדימטריוס נסוג תפס ינאי 800 ממנהיגי היהודים שמרדו בו וצלב אותם בירושלים (מלחמת היהודים א, 92-98; קדמוניות היהודים יג, 376-383). בשל הדמיון בין תיאוריו של יוסף בן מתתיהו ובין פשר נחום מקובל במחקר שכינויו של אלכסנדר ינאי בפשרים הוא 'כפיר החרון', ושפשר נחום מתייחס לאירועי שנת 88 לפסה"נ, עת פלש דימטריוס ליהודה. עדותו של פשר נחום שינאי תלה חיים את המורדים חשובה, שכן היו חוקרים שהטילו ספק בדברי יוסף בן מתתיהו וסברו שהיא המצאה של ניקולאוס איש דמשק, סופרו של הורדוס, ששימש מקור ליוסף בן מתתיהו בתיאור התקופה החשמונאית.

במגילת המקדש נקבע שיש לחלות על העץ את מי שהולך רכיל בעמו, משלים את עמו לגוי נכר או עושה רעה בעמו (11QT^a, טור סד, שורות 6-9). לפיכך הציע ידין שינאי הוציא להורג את אויביו על פי ההלכה שבמגילת המקדש. לאור הצעה זו השלים ידין את פשר נחום באופן שאין בו ביקורת כלפי ינאי.²⁸ אין לקבל הצעה זו, שכן מחבר הפשר כתב: 'כי לתלוי חי על העץ יקרא', ובכך רמז לפסוק 'לא תלין נבלתו על העץ כי קבור תקברנו ביום ההוא כי קללת אלהים תלוי ולא תטמא את אדמתך אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה' (דברים כא, כג).²⁹ מכאן שסבר שינאי הפר את חוקי התורה בדרך שבה הוציא את המורדים להורג. אפשר שהביקורת של בעל פשר נחום לא נסבה על עצם ההוצאה להורג בתלייה, אלא על כך שינאי לא קבר את המורדים מיד לאחר הצליבה והלין את נבלתם על העץ.³⁰

בעל פשר נחום ציין באותו הקשר שירושלים לא נפלה 'בידי מלכי יון מאנתיכוס עד עמוד מושלי כתיים'. יש לזהות את ה'כתיים' בצירוף זה ברומאים. מכאן שבעל פשר נחום כתב את הפשר אחרי כיבוש פומפיוס, בשנת 63 לפסה"נ. אם כן בתיאור היסטורי מדויק זה סוכם שמאז ימי אנטיוכוס הרביעי ועד מסעו של פומפיוס לא נפלה ירושלים בידי מלכים סלווקים. יש לשים לב שבניגוד לעולה מהפסקה שנדונה לעיל במקצת מעשי התורה, שרוב העם לא הונהג על ידי הפרושים, בפשר נחום מתוארת מציאות שונה לחלוטין. בפשר זה, שנכתב באמצע המאה הראשונה לפסה"נ, הודגש שרוב העם הלכו אחרי הפרושים. אלה שהלכו אחר הפרושים נקראו בפשר נחום 'פתאי אפרים', וירושלים כונתה 'עיר אפרים'. דוד פלוסר הציע ששינוי זה נבע ממדיניותה של שלומציון, שעודדה את הפרושים ורדפה את מתנגדיהם.³¹

על סמך כינויו של אלכסנדר ינאי בפשר נחום, 'כפיר החרון', ניתן לראות אף בפשר הושע ב

²⁸ ראו: ידין (לעיל, הערה 16).

²⁹ נראה שמחבר הפשר לא ציטט את הפסוק מפני שאפשר להבין את הצירוף 'קללת אלהים תלוי' כאילו מדובר בקללה המכוונת לאל.

³⁰ ח' אשל, 'אלכסנדר ינאי בעיני סופרי קומראן: שתי הערות על פשר נחום ופשר הושע ב', ג' ברין ובי' ניצן (עורכים), יובל לחקר מגילות ים המלח, ירושלים תשס"א, עמ' 220-230.

³¹ ראו: פלוסר (לעיל, הערה 4), עמ' 143.

רמז לאירועי שנת 88 לפסה"נ ולמאבקו של אלכסנדר ינאי בפרושים. בחיבור זה נשתמרו קטעים מפשר להושע ה, יג-יד: 'וירא אפרים את חליו ויהודה את מזרו וילך אפרים אל אשור וישלח אל מלך ירב והוא לא יוכל לרפא לכם ולא יגהה מכם מזור. כי אנכי כשחל לאפרים וככפיר לבית יהודה אני אני אטרף ואלך אשא ואין מציל'. בחלקים שנותרו מהפשר לפסוקים אלו נזכר כפיר החרון אשר שלח את ידו לפגוע באפרים (4Q167, קטע 2, שורות 1-3). 'אפרים' בפסוקים ובחיבורים קומראניים אחרים הוא כינוי לפרושים, ודומה שמחבר פשר הושע פירש שהמילים 'וילך אפרים אל אשור וישלח אל מלך ירב' בהושע ה, יג מתארות את אירועי שנת 88 לפסה"נ ואת הזמנתו של דימטריוס ליהודה מטעם הפרושים, הלוא הם אפרים. פסוק יד, שבו צוין שהכפיר יפגע באפרים ובבית יהודה ללא מציל, התפרש בפשר הושע על הוצאתם להורג של המורדים. מכיוון שהמילה 'כפיר' (ביחיד) מופיעה בפסוקים בהושע, יש להניח שאת הכינוי 'כפיר החרון' לציון אלכסנדר ינאי קבע בעל פשר הושע. לאחר שנקבע בתור כינוי של אלכסנדר ינאי, הוא שימש גם בפשר נחום (שם נזכרו 'כפירים' ברבים). לפיכך דומה שקודם התפרש הכתוב בהושע ה, יג-יד על אירועי שנת 88 לפסה"נ, ומאוחר יותר פירשו שהכתוב בנחום ב, יב-יד מכוון לאותם אירועים.³²

מגילה נוספת שהתגלתה בקומראן ושנזכר בה ככל הנראה אלכסנדר ינאי היא 4Q448. בשני הטורים התחתונים של מגילה זו יש תפילה לשלומו של המלך יונתן וממלכתו. מכיוון שיונתן בן מתתיהו לא היה מלך, ואין כל עדות שחסידיו כינו אותו מלך, דומה שלא נטעה אם נניח שהמלך הנזכר במגילה זו הוא אלכסנדר ינאי, המלך היחיד ששמו העברי היה יונתן. מחבר תפילה זו פנה לאל וביקש ממנו שישמור על יונתן המלך, שיהיה שלום ליונתן ולישראל, שבממלכתו של האל יתברך שמו, ושיפקוד אנשים לברכה. בהמשך משתנה התפילה, מתפילת בקשה לתפילת הודיה לאל: על שמו של האל שנקרא על ישראל ועל שהושיע את יונתן המלך ביום מלחמה. מעניין המשחק הרעיוני שיצר קשר בין המלך יונתן לממלכתו של האל – בכך רמז אולי מחבר התפילה שהממלכה החשמונאית היא ממלכת האל.³³ ייתכן שהמלחמה שהזכיר מחבר התפילה היא פלישתו של תלמי לתירוס בשנת 103 לפסה"נ. היסוד להשערה זו מצוי בטור העליון של 4Q448 – שבו מופיע מזמור תהלים קנד, ככל הנראה תפילה שיוחסה לנביא ישעיה ולמלך חזקיהו, ושנאמרה כביכול בשעה שסנחריב צר על ירושלים בשנת 701 לפסה"נ; מכיוון שבפשר ישעיה פשרו את תיאור מסע סנחריב בישעיה י על פלישתו של תלמי לתירוס ליהודה, מסתבר שגם התפילה לשלום יונתן המלך רמזה לתשועתו של ינאי בשנת 103 לפסה"נ כאשר תלמי לא כבש את ירושלים.³⁴ יש לשער שהתפילה לשלומו של אלכסנדר ינאי לא התחברה על ידי סופרי כת קומראן אלא הובאה לקומראן בידי אחד המצטרפים לכת.

יורשיו של אלכסנדר ינאי והפסקת חיבורם של הפשרים

רמזים לא ברורים לימי שלטונה של שלומציון (76-67 לפסה"נ) ובניה (67-63 לפסה"נ)

³² ראו: אשל (לעיל, הערה 30), עמ' 228-229.

³³ א' וח' אשל וע' ירדני, 'חיבור מקומראן ובו קטע ממזמור קנד ותפילה לשלומו של יונתן המלך וממלכתו', תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 295-324.

³⁴ ח' וא' אשל, 'התפילה לשלומו של יונתן המלך, מזמור קנד והפשר לישעיה י', תרביץ, סז (תשנ"ח), עמ' 121-130, וראו להלן עמודים 214-215.

ולכיבוש פומפיוס מצויים במגילות 4Q322–324, שבהן נזכרים משמרות הכוהנים ומספר אירועים היסטוריים. הטקסטים מקוטעים מאוד, ואי אפשר לקבוע לשם מה התחברו. יש חוקרים שטענו שרשימות אלו הן שרידים מרשימה הדומה באופייה למגילת תענית, חיבור מימי הבית השני שנרשמו בו תאריכים של אירועים היסטוריים שבהם אסור היה להתענות.³⁵ בשרידים מופיעים צירופים כגון 'באה שלומציון', 'הורקנוס מרד' ו'הרג אמליוס' (תעתיק ותצלומים ראו להלן בעמודים 459–460).³⁶ אמליוס הוא איש הצבא הרומי Marcus Aemilius Sacurus, שפומפיוס מינה לנציב סוריה מיד לאחר כיבוש ארץ-ישראל בשנת 63 לפסה"נ. באחד הקטעים נזכר ככל הנראה כוהן גדול, ושורה מתחתיו נזכר השם יוחנן. מגילה זו מקוטעת מאוד וההקשר שיוחנן נזכר בו אינו ברור. מכיוון שבקטעים האחרים נזכרו שלומציון ואמליוס, דומה שאם מדובר ביוחנן הכוהן הגדול, יש לזהותו בכנם של אלכסנדר ינאי ושלומציון, ולא ביוחנן הורקנוס הראשון, אביו של אלכסנדר ינאי.³⁷ אבל קשה ללמוד מן הקטעים פרטים היסטוריים בגלל קיטועם.

בקטע פולמוסי ממערה 4 (4Q471b) נזכרו אנשים ששיקרו בבריתו של האל ואמרו 'נלחמה מלחמותיו כי גאלנו', ובהמשך צוין שהאל מאס בהם והם יושפלו. דומה שמחברו של קטע זה תקף אנשים שחשבו שההצלחות הפוליטיות של המדינה החשמונאית מוכיחות שהאל גאל את ישראל. מחבר הקטע האשים אותם ששיקרו בברית האל, ולפיכך אף שהתגברו למלחמה הובסו. דומה שהצדוקים הם מושא ההתקפה של מחבר הקטע הנדון. קטע זה התחבר ככל הנראה לאחר כיבוש פומפיוס, ומחברו הקניט את האנשים שטענו לפני הכיבוש הרומי שהמציאות מוכיחה שהאל גאל אותם.³⁸

ניתן לשער שסופרי הכת הפסיקו לחבר פשרים לפני שנת 31 לפסה"נ. שנה זו הייתה שנה סוערת בתולדותיה של יהודה בפרט ובתולדותיה של האימפריה הרומית בכלל. בשנה זו הכה הורדוס את הנבטים ליד פילדלפיה (רבת-עמון); רעידת אדמה חזקה הרסה יישובים רבים בארץ-ישראל; אוקטוויאנוס הכה את אנטוניוס בקרב אקטיום, ולקח לעצמו את השם אוגוסטוס; אנטוניוס וקלאופטרה השביעית התאבדו. יש לשער שבקבוצה בעלת ציפיות משיחיות גבוהות כדוגמת הקבוצה שישבה בקומראן נתפסו אירועים אלו כסימנים מובהקים ליום ה' הקרב. העובדה שלא מצאנו הדים לאירועים אלו בין הפשרים מקומראן מעידה לדעתי שסופרי קומראן הפסיקו להעלות פשרים על הכתב לפני שנת 31 לפסה"נ.³⁹

פשר נחום התחבר לאחר כיבוש פומפיוס, כלומר לאחר שנת 63 לפסה"נ. אם דעתי נכונה מתברר אפוא שההחלטה שלא לכתוב עוד פשרים התקבלה בין 63 ל-31 לפסה"נ. אי אפשר לקבוע בוודאות מה הייתה הסיבה להחלטה זאת; אולי נפלה ההחלטה לאחר מספר מקרים שבהם הוכח שנבואות שהועלו על הכתב בפשרים היו נבואות לא נכונות. דוגמה בולטת למקרה כזה היא השימוש במונח 'כתיים' בחיבורים הכתתיים שהתגלו בקומראן. מונח זה מציין במקרא עם מבני יפת שישב בקפריסין או באחד האיים היווניים האחרים. מכיוון שבשתי נבואות נזכרו

³⁵ ראו: מיליק (לעיל, הערה 14), עמ' 73.

³⁶ M.O. Wise, *Thunder in Gemini* (JSPSup, 15), Sheffield 1994, pp. 186–221

³⁷ G. Vermes, 'Qumran Forum Miscellanea 1', *JJS*, 43 (1992), pp. 304–305

³⁸ E. Eshel & M. Kister, 'A Polemical Qumran Fragment', *JJS*, 43 (1992), pp. 277–281

³⁹ H. Eshel, 'The Kittim in the *War Scroll* and in the *Pesharim*', D. Goodblatt, A. Pinnick & D.R. Schwartz, *Historical Perspectives from the Hasmoneans to Bar Kokhba in Light of the Dead Sea Scrolls* (STDJ, 37), Leiden 2001, pp. 43–44

ההיסטוריה של עדת קומראן וההיבט ההיסטורי של ספרות הפשרים

הכתיים בתיאורים אסכולוגיים (במדבר כד, כד ; דניאל יא, ל), חשוב היה לאנשי קומראן לזהותם. במאה השנייה לפסה"נ זיהו אנשי קומראן את הכתיים בסלווקים. זיהוי זה מתועד במגילת המלחמה, שמופיע בה הצירוף 'כתי אשור' (1QM, טור א, שורה 2),⁴⁰ וכן בפשר ישעיה א, המתאר את נפילת הכתיים ביד ישראל (4Q161, קטעים 8–10, טור ג, שורות 1–9). מאוחר יותר התברר לסופרי קומראן שיום ה' לא הגיע במהלך תקופת השלטון הסלווקי, והם החלו לזהות את הכתיים ברומאים. זיהוי זה מתועד פעמים אחדות בפשר נחום (4Q169, קטעים 3–4, טור א, שורות 3–4) ובפשר חבקוק (ראו למשל: 1QpHab, טור ב, שורה 12 – טור ג, שורה 13).⁴¹ שינויים מסוג זה היו מאוד לא פשוטים כאשר הועלו הפשרים על הכתב, אך היו הרבה יותר קלים כשמדובר בתורה שבעל-פה. לפיכך ייתכן שהחל מאמצע המאה הראשונה לפסה"נ הפסיקו סופרי קומראן להעלות את הפשרים על הכתב, והסתפקו בהצבעה בעל-פה על משמעותם האקטואלית של נבואות ושל מזמורים מקראיים.⁴²

פשר נחום, 4Q169, טור א ותחילת טור ב

J.H. Charlesworth (ed.), *The Dead Sea Scrolls: Hebrew, Aramaic and Greek Texts with English Translations, II: Damascus Document, War Scroll, and Related Documents*, Tübingen & Louisville 1995, p. 96

⁴¹ ח' אשל, 'שני הרבדים ההיסטוריים המתועדים במגילת פשר חבקוק', ציון, עא (תשס"ו), עמ' 143–152.

⁴² אשל (לעיל, הערה 39), עמ' 29–44.